

Kemal Atatürk, Turecko a Masarykovo Československo

Pavel Kopecký, Masarykova univerzita, Brno, pavelkopecky@email.cz

KOPECKÝ, Pavel. Kemal Atatürk, Turecko a Masarykovo Československo. Človek a spoločnosť, 2009, roč. 12, č. 2.

Mustafa Kemal has become the most impressive figure of modern Turkish history. His revolutionary success is connected with the consequences of the World War I which remarkably reminds of Masaryk's as well as Lenin's innovative political triumph.

Mustafa Kemal. Turkey. Republicanism. Masaryk. Revolution. Bolshevism.

Minulý kalendářní rok na území bývalého Československa byl přímo zatížen mystikou tzv. osudových osmiček v dějinách. Stalo se z nich bezmála prokletí. Vzpomínalo se nejrůznějších, numerologicky selektovaných historických událostí s číslem osm v datu, ale třeba výklady výročí vzniku masarykovského Československa či počátek jeho pádu o dvacet roků později zřídka kdy překročily (středoevropskou konstelaci. Když už došlo k *faktickému* překonání tohoto Rubikonu informací i analýz žurnalistického a žurnalizujícího stylu, k překlenutí *také* v prostoru zúžené popularizace minulosti, zněly začasté notoricky známé, ba banální informace. Pokusme se proto v tomto diskusním příspěvku vytvořit jakousi širší alternativu k jednomu z leitmotivů uplynulého roku, k roku výročí Mnichovské dohody, jejíž tři originály rovněž v roce 2009 vystavuje pražské Národní muzeum.

Vyjděme, zdánlivě navzdory shora vyřčenému, z roku 1938 na starém kontinentu. Letopočet si spojujeme se světodějnými událostmi - v březnu anšlusem ztrácí nezávislost fašizující Rakousko a s podporou většiny místního obyvatelstva je připojeno k nacistické Velkoněmecké říši. Starý pangermánský sen o spojení obou zemí tak dochází naplnění, na což vzápětí navazuje povstání sudetských Němců, faktické Hitlerovy páté kolony rozbíjející svobodné a multikulturní Československo. V mocensky dominantní Evropě se schyluje k nebezpečnému zapálení sudu prachu totálního konfliktu.

Těmto apelujícím událostem nemůže ve své době (z toho důvodu zřejmě též později) ani zdaleka konkurovat zpráva přinesená tiskem 11. listopadu 1938 z prostoru Malé Asie, jež se dnes pokouší plnohodnotně začlenit do politické Evropy (EU). Přesně generaci po skonu 1. světové války se veřejnost dozvídá, že tam na cirhózu jater zemřel dlouho „nemocný muž na Bosporu“, uctívaný turecký prezident Mustafa Kemal a Turci se tak prvně probouzejí jako sirotci. Téměř současně s ním umírá právě vzdálené masarykovské Československo, jež svého duchovního otce následovalo do nenávratna do roka a do dne. Loni proto koneckonců Česko i Slovensko oslavilo devadesáté výročí založení dávno neexistující republiky, která programově oživovala slavnou bojovnou tradici husitských sirotek a jejíž občané se po skonu TGM cítili mnohdy doslova osiřelí. - Politický a stranický systém, složení obyvatelstva, dominantní kulturní orientace i výsostné hranice ČSR vzaly za své jednou provždy v krizovém roce 1938. Společný stát Čechů a Slováků, nejprve národa československého, zanikl před patnácti lety, tváří v tvář na východ postupující evropské integraci. Zatímco tedy generaci po svém ustanovení meziválečná, první republika hyne, přežila její idealizovaná památka a dodnes se nepřestává hovořit o velikém odkazu muže se lvím podílem na jejím založení - o díle myslitele a hlavně ideologa Tomáše Garrigue Masaryka (1850-1937). O významu Prezidenta osvoboditele, napůl Čecha, napůl Slováka, jakéhosi moderního otce vlasti.

Vrstevníkem tohoto mravokárného, příslovečně věrného, přísně abstinujícího „patera patriae“ a demokrata byl maloasijský Mustafa Kemal řečený Atatürk. „Otec Turků“, zakladatel moderního Turecka čili autokrat, nezřízený pijan, karbaník a sukničkář. Jeho smrt, připomeňme že v důsledku závislosti na alkoholu, kvůli jejímž následkům se tento velikán léčil taktéž v Karlových Varech, nastala 10. listopadu v roce uzavření „mírotvorné“ Mnichovské dohody. Zdánlivě nesourodé státníky na první pohled spojovaly jedině smělé ambice a vize nebo položení základních stavebních kamenů ze světové války zrozených národních států, jež se od „monarchie z boží milosti“ přiklonily ke striktnímu republikánství. Byť už na tom je více než dost, ještě v jednom podstatném se sobě osoby TGM a „MKA“ poněkud podobají – minimálně nezbráněním bezmála náboženského uctívání vlastní osobnosti. V případě prvního občana Československa trčely „jak sláma z bot“ paralely k uctívání velmi republikou odmítané císařsko-královské autority, vrcholu mocenské pyramidy zaniklého rakouského mocnářství.

Abychom ale byli spravedliví, dodejme, že kult silného jedince v oné zmatené, poválečné době připustila celá řada pospolitostí. A to včetně formálně antináboženského sovětského Ruska Vladimíra Iljiče Lenina (1870-1924), tedy země dalšího politického génia, který notně ovlivnil osudy obou dříve řečených, byť založením značně odlišných revolucionářů. Zatímco masarykovští vojáci se stávají pro „Stát sovětů“ hrozivým nebezpečím a jejich duchovní předák nese lichotivý žurnalistický přídomek „pán Sibíře“, není prosto interese, že zakladateli SSSR zasílá Kemal v prosinci 1920 telegram, kde zdůrazňuje vzájemnou spolupráci v protiimperialistickém boji. Z hlediska bolševiků a jejich stoupenců tvořily potom opěrný sloup imperialismu právě dlouhodobé bojové aktivity československých legií na Rusi, které kontrolou Transsibiřské magistrály nemálo přispěly k mezinárodnímu uznání ambicí politické reprezentace dosud neexistujícího státu.

Uctívání tureckého „Otce vlasti“, zrušivšího ve své zemi tituly, má oproti Středo- nebo Východoevropanu nepřetržitě masové trvání. Podobizny vojenského diktátora, jenž z trosk rozsáhlé feudální Osmanské říše, již ovládala Vysoká Porta, vybudoval sebevědomou „ankarskou“ republiku, posud zdobí kdekterou volnou veřejnou plochu od Edirne v Evropě po Van u iránských hranic. Autorova osobní zkušenost zahrnuje například obsahově zcela nesouvisející vůdcovy citáty ve skvělém bodrumském muzeu podmořské archeologie anebo jeho poprsí před malou místní poštou, na němž stálo, že Mustafa Kemal Atatürk se narodil roku 1881, ale po pomlčce místo úmrtí s trojkou a osmičkou na konci stály tři tečky neurčitosti „uzavřené“ výmluvným otazníkem... Očividná a svou úsporností v symbolech výmluvná obdoba nechvalně proslulé fráze ze školní chodby o tom, že „Lenin žil, Lenin žije, Lenin bude žít...“

Velký diktátor a vojevůdce zajisté žije v dalekosáhlých reformách, jimiž, jestliže Turecko přímo nepřiblížil Evropě, jej alespoň vzdálil arabskému, případně asijskému kulturnímu prostředí. Ze škály politicko-kulturních proměn mělo hluboký dopad – samozřejmě vedle proklamování neochvějného republikánství – zrušení chalífátu, hluboké úpravy soudní soustavy a přejímání moderních zákonných norem (včetně pracovního práva Mussoliniho Itálie), rázný boj proti analfabetizmu či zavedení latinky, vojácky řízná prosazení západního kalendáře a oděvu. Poslední opatření připomíná též jednání jiného nelítostného modernizátora Východu, „báťušky“, ruského cara Petra Velikého. Ten taktéž neváhal přísně ztrestat odpůrce modernizace shora, někdy dokonce vlastní rukou.

Hloubka turecké revoluce skutečně nebyla ojedinělým jevem doby, jak správně konstatuje například historik Jaroslav Krejčí: „...je paralelou revolucí v Rusku a v Číně, jakož i transformačního procesu v Japonsku. Všechny tyto čtyři procesy se udály v témže období a představují svébytné odezvy na tutéž celosvětovou výzvu, na výzvu rozpínající se západoevropské či euroamerické civilizace.“ A opravdu – skutečně proslulou postavou se ve vlasti Mustafa Kemal stal po brilantním vedení obrany Gallipoli, kde se roku 1915 osmanským jednotkám podařilo odrazit invazní jednotky Jeho Veličenstva britského krále, které ohrožovaly samotnou Vysokou Portu. Když elity poraženého Turecka nakonec přijaly (přes rozhodný odpor svého nejschopnějšího generála, budoucího „Táty Turka“) mírovou smlouvu v Sévres roku 1919, ztratily naprosto autoritu. Plynuly z ní totiž obrovské ztráty překonávající snad i tvrdost důsledků versailleské smlouvy se spojeneckým Německem (Liman von Sanders, jakýsi Kemalův patron, byl faktickým vrchním velitelem osmanských pravidelných sil), ba litery předkládané vilémovským císařstvím rudému komisaři Trockému v Brestu Litevském.

Pod praporem příznačně ze Starého světa importované doktríny – moderního nacionalismu – stanuly náhle široké vrstvy frustrované populace. Již sotvakdo snesl pohled, kterak je evropskou rozpínavostí porcována maloasijská obdoba pověstného „čínského koláče“, neboť to byly síly Istanbulu čili islamizovaného Cařihradu, které po staletí kontrolovaly Balkán a opakovaně ohrožily Vídeň. Platit dál neslýchané „výpalné“ mocnostem, směňovat zájmy zkorumpovaných předáků za kusy území už po předválečných ztrátách Kréty, Egypta, Libye či Bosny a Hercegoviny, ale hlavně po potupné prohře Ústředních mocností nechtěl žádný. S novým vůdcem vykročili bojovní vlastenci vstříc občanské válce a

jiným útrapám za obrozené „Turecko Turkům“. Roku 1923 jej společně prohlašují republikánským.

Ohledně „MKA“ platí dvě základní, charakteristické věci, jež symbolizují jeho rozpolcenost, rozeklanost charakteru, případně utilitarismus nepřehlédnutelné osobnosti nebojící se přebírat zkušenosti právě od toho, od koho dle ní třeba. Kdo vlastně byl tento osobnostně složitý vůdce, co jej charakterizuje? Stal se Atatürkem, ač etnicky nebyl Turkem; vlivní muslimští věřící mu dali nejčestnější titul „Gazi“, vzdálenou obdobu křesťanského „caudilla“, jelikož netušili, že triumfátor nad voji křesťanských Řeků ohrožujících otčinu se maximálně zaslouží o neslýchanou sekularizaci. A že tak učiní s řízností, čímž dá jako bezohledná sudička své zemi do vínku jistou rozpolcenost.

Přes veškeré potíže a křivolakosti politického vývoje se stal Kemal, jak mu říkali od studia na vojenské akademii, bezesporně trvalým měřítkem maloasijských hodnot. Zdrojem síly Vlasti, jejímž synem etnicky v pravém smyslu nebyl! Jakási zprostředkovaná normativnost Atatürka dokonce daleko přesáhla hranice mladé republiky. Jím propagované turectví má v sobě prvky *násilného* „tavícího kotle“ a stupňované motivy nacionalismu, nesnášenlivé mytologie a masovosti. Turkem je fakticky ten, kdo je občanem Turecké republiky. Jenže jím musí být pořádně, hromadně a běda, když tento mýtus do poslední buňky organismu, který je zase jenom atomem velikého těla národa, nepřijme. Donedávna byla také, tak trochu díky němu, Atatürkovi, tradována oficiální báchorka, že turkickému lidu naprosto nepřibuzní Kurdové jsou tzv. horší Turci. Nelítostnou pěští posvětšťovaný a modernizovaný stát představoval prostě cosi, co vyplývá z transformace islámského universalismu Istanbulu v nelítostnou všeobecnost turectví Ankary. S odporem či skrz prsty jsou nahlíženi cizinci, především tradiční nepřátelé Heléni, přetrvává animozita vůči Arménům, o jejichž hrozivých a opakovaných masakrech z konce despotické vlády Zlatého rohu nepatří se posud mezi „ankarskými“ republikány pod hrozbou sankcí mluvit.

Mustafa byl napůl Makedoňan, napůl Albánec ze Soluně, člověk radikálního, revolučního přelomu, jenž úspěšně snil sen o zemi, kde nadekretuje obnovení hrdosti, kasárenské manýry a nesnášenlivý nacionalismus. Vše dle své originální představy, samozřejmě: „Říkám, že donutím každého, aby dělal to, co si přeji já, aby vykonal, co já rozkážu. Kritiku ani rady trpět nebudu. Půjdu svou vlastní cestou. Všichni se musí podrobit mé vůli. Bez podmínky a bez reptání.“

Prostředkem i cílem cesty k obrození turectví byla „Cromwellovi Středního východu“, kterak jej v nekrologu nazval britský žurnalista, promyšlená palba pověstných „šesti šípů“ kemalismu: populismu, republikanismu, nacionalismu, sekularismu, etatismu a reformismu. Páteř dynamické éry formovala rovněž usilovná propaganda. Za Gaziho samovlády (dokonce i opozici okoukanou ze starého kontinentu zřizoval, či rozehnával rozkazy) vznikly bizarní lingvistické a antropologické teorie o archetypálnosti turečtiny nebo jejich uživatelů. Vše pro obnovení národní hrdosti v nebyvalých geopolitických poměrech.

V této souvislosti není jistě nepochopitelné, že stejný nebo podobný ideologický mechanismus provázel jiné antiliberální systémy 20. století. S jedním z nich, s komunistickým Sovětským svazem, tedy s dědicem odvěkého nepřitele vlád na Bosporu, „svaté“ Rusi, měla Ankara oproti časům sultánů radikálně nové vztahy. Obě entity, a obě de facto stále „samoděržavné“, cítily pojednou jistou spřízněnost radikálů, rozuměly si, aspoň po nějakou dobu, v mnoha elementárních věcech. Přestože „Otec Turků“ neměl nikdy blízko k bolševickým představám o uspořádání společnosti, spojoval je s nebezpečími pro lidskou svobodu, nečinilo mu potíže závazně prohlásit: „Jsme s Ruskem přátelé. Protože Rusko, dříve než kdo jiný, uznalo naše národní práva, dokázalo, že si nás váží. Za těchto podmínek může být Rusko ubezpečeno o přátelství Turecka jak dnes, tak i zítra, ano, i vždycky.“

Proč tomu tak bylo? Rozhodně nikterak proto, že založil místní komunistickou stranu, čímž umenšil vliv původní, prosovětské partaje. Vždyť Velká válka přinesla postupně velkou zkázu carismu i sultanátu, jež se opíraly o státní náboženství srostlé s trůnem. Na území nemocných mocností, kde prodlévali cizí interventi, proběhly kruté a zmatené občanské války a poté zuřivé modernizační procesy, v nichž byl paralyzován vliv řady tradičních institucí i víry v transcendentno. Solidní vztahy dvou revolucí, jedné vedené převážně shora a druhé zdola, byly logické také proto, že obě usilovaly o překonání stovek let kulturního zpoždění a potřebovaly podnes aktuální „klid na práci“. Obě symbolicky změnilы kalendář...

Současnost je svědkem renesance bojovného islámu (v úvodu zmíněné datum 11., tentokrát ovšem září, stalo se nechvalně známým pojmem). A to i ve znovu dynamizovaném Turecku a nastalo i oživení pravoslaví v Ruské federaci, nyní pro změnu dědici Svazu sovětských socialistických republik. Není nikterak vyloučeno, že ten by se nerozložil až počátkem 90. let 20. století, kdyby nebylo Atatürkova odkazu neutrality, jenž přerušil osmanskou tradici sebezáhubné germanofilie a expansionismu, jak se projevil ve výsledcích první globální války. Platilo jeho parole: „Mír v zemi, mír ve světě.“ Také Turecko bez kemalismu po Kemalovi by se pravděpodobně nestalo, byť velmi vypočítavě, vzdor nepochybným

sympatiím ke Třetí říši, členem vítězné protihitlerovské koalice. Dokonce nelze ani vyloučit pochybnost, zda by protifašistická koalice vůbec triumfovala.

Svou opatrnou neutralitu ve válce s mocnostmi Osy, která se nebezpečně proměňovala v době bitvy o Stalingrad, metamorfizuje Ankara mimochodem až na poslední chvíli, v únoru 1945. Její další cíle a prostředky zahraniční orientace jsou známé – počátkem padesátých let vstupuje Turecká republika do NATO a programově usiluje o další sblížení se západní Evropou a Spojenými státy, jimž z „Velkého východního spojence“ Druhé světové války, SSSR, povstal závažný soupeř nazývaný následně Říše zla. Aktuální zůstává kontroverzní ambice vstoupit hlavním vchodem do výběrového klubu Evropské unie a odmítání čehokoliv jiného, co by zavánělo takzvaným privilegovaným partnerstvím.

Atatürkovi rozhodně nelze upřít mnoho účinných snah o kulturní a politickou evropeizaci geograficky jen málo evropské země. Zůstávají však některé nepřehlédnutelné otazníky. Náleží posud ideami kemalismu opatřený stát mezi členy výběrového demokratického klubu starého kontinentu? Uvažme například, že tamější početná armáda opakovaně nastolovala sekulární vojenské diktatury. Neboli: patří Ankara do demokratického společenství, jehož ideového praotce, Coudenhove-Kalergiho, tolik podporoval Tomáš G. Masaryk? Případně mají-li co dělat populace tradičně katolické Francie, Rakouska či Polska s početným neindoevropským národem jiné, byť *zatím* od státních struktur oddělené víry? – Toť otázky. Jsou tím legitimnější, když si všimneme, že turecké vůdčí skupiny se vlažně staví k uznání morální odpovědnosti Turků za genocidu věroučně ortodoxních Arménů, či kterak tamější duchovní elity vedly od sklonku let osmdesátých pozoruhodné diskuze o atraktivní alternativě ke kemalistickým proudům; slovy Filipa Tesaře, odborníka na tuto problematiku: „Turecko se podle nich mělo přihlásit k imperiální vizi a převzít vedení mezi zeměmi, které kdysi patřily k osmanské říši.“ Také u kořenů těchto problémů stojí novodobý prorok, dodnes uctíváný Mustafa Kemal Paša, jemuž se po reformě o přijmeních počalo říkat Atatürk.

Literatura a jiné zdroje:

AXELROD, Alan – PHILIPS, Charles. *600 nejvýznamnějších diktátorů a tyranů v dějinách*. Praha : Euromedia Group - Knižní klub, 2005.

DAVIES, Norman. *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*. Praha : Prostor, 2005.

HANÁK, Jiří. *Orwellovo století*. Praha : Prostor, 2001.

HUNTINGTON, Samuel. *Střet civilizací*. Praha : Rybka Publisher, 2001.

KENNEDY, Paul. *Svět v 21. století. Chmurné vyhlídky a vkládané naděje*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1996.

KOPECKÝ, Pavel. *Odkaz Mustafy Kemala - „ankarská republika“*. In: Český rozhlas 6. Dostupné na internetu: <http://www.rozhlas.cz/cro6/komentare>.

KREJČÍ, Jaroslav. *Postižitelné proudy dějin*. Praha : Slon, 2002.

PRAVEC, Karel. *Kemal Atatürk*. Praha : Svoboda, 1967.

TESAŘ, Filip. *Turecké mosty mezi kořeny, dějinami a současností*. In: *Mezinárodní politika* 9/2007, s. 6-9.

Kemal Atatürk, Turkey and Masaryk's Czechoslovakia

Beyond all doubt, modern Turkey is a brainchild of political reforms. Among other factors, it is thanks to them that it aspires to the prestigious European Union membership. Their depth was arranged for by the most impressive figure of the 20th century Asia Minor: Mustafa Kemal called Atatürk. Some kind of a modern “parent of the nation” who has been a revered person, nearly a paragon of identification ever since. This is mostly true thanks to the fact that his republican revolution connected with secularization and nationalism moved the generally underdeveloped country degraded by the World War I towards developed, victorious states. His radical triumph may remotely resemble revolutionary state-forming success of Tomáš G. Masaryk but mainly to that of V. I. Lenin. The latter had offered geopolitical turn in Russian relation to Turkey that was accepted with gratitude. Subsequently, after the death of both representatives, it even co-influenced the result of the second global war.